

Zarządzanie złożonymi zagrożeniami geopolitycznymi we współczesnym świecie

Original article

Jerzy Stańczyk^{1,D}

ORCID [0000-0003-3309-7884](https://orcid.org/0000-0003-3309-7884)

A – Research concept and design, B – Collection and/or assembly of data, C – Data analysis and interpretation, D – Writing the article, E – Critical revision of the article, F – Final approval of article

¹ Wojskowa Akademia Techniczna, Warszawa, Polska

Received: 2022-06-09

Revised: 2022-06-09

Accepted: 2022-07-25

Final review: 2022-07-25

Peer review:

Double blind

Keywords: bezpieczeństwo międzynarodowe, środowisko bezpieczeństwa, wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa, geopolityka, zarządzanie bezpieczeństwem

Abstract

Objectives: Celem artykułu jest zbadanie efektywności diagnozy strategicznej i prognoz w zakresie rozpoznawania wyzwań i zagrożeń bezpieczeństwa o charakterze geopolitycznym we współczesnym świecie, a także próba oceny działań podejmowanych na rzecz wypracowania modelu zarządzania złożonymi zagrożeniami geopolitycznymi. Artykuł ma charakter teoretyczny i przeglądowy. Autor poszukuje odpowiedzi na pytania dotyczące: 1) istoty środowiska bezpieczeństwa państwa w strategicznym ujęciu międzynarodowym, 2) charakteru geopolitycznych zagrożeń bezpieczeństwa, 3) adekwatnego modelu zarządzania bezpieczeństwem geopolitycznym.

Methods: Analiza została przeprowadzona poprzez krytyczną analizę literatury i źródeł oraz z wykorzystaniem metody desk research w odniesieniu do publikacji eksperckich w ramach security studies i strategic studies, a jej wyniki zostały zaprezentowane w ujęciu geopolitycznym.

Results: Przeanalizowano wyznaczniki oceny środowiska bezpieczeństwa państwa w strategicznym ujęciu międzynarodowym. W oparciu o The Global Risks. Report 2022 zidentyfikowano i oceniono najważniejsze geopolityczne zagrożenia bezpieczeństwa. Zestawiono najważniejsze modele zarządzania bezpieczeństwem geopolitycznym.

Conclusions: Zarządzanie złożonymi zagrożeniami geopolitycznymi we współczesnym świecie wymaga właściwie przeprowadzonej analizy środowiska bezpieczeństwa oraz trafnie formułowanych prognoz. Z tego względu należy podkreślić znaczenie podejść strategicznych w badaniach bezpieczeństwa. Użyteczne okazują się także metody systemowe. Badanie przeprowadzone w ramach przygotowywanego raportu The Global Risks 2022 ujawniło, że nie wszystko można w pełni i trafnie przewidzieć. Obserwuje się jednak rosnącą skalę napięć geopolitycznych i geoeconomicznych, które mogą poważnie utrudnić stawienie czoła wspólnym globalnym wyzwaniom, zwłaszcza zmianom klimatycznym. Towarzyszy temu duże rozczarowanie skutecznością międzynarodowych działań łagodzących ryzyko. W tym zakresie ważna jest rola zintegrowanego i globalnego podejścia do takiego zarządzania ryzykiem. Model ten może mieć efektywne zastosowanie zwłaszcza w warunkach multilateralizmu.

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 License

Wstęp

We wstępie do artykułu zostaną przedstawione: założenia badawcze, wykorzystane metody badawcze oraz krótkie omówienie wykorzystanych materiałów (literatury i źródeł), wraz odniesieniem do kwestii dyskusji. Następnie podjęte zostaną trzy kwestie problemowe: 1) istota środowiska bezpieczeństwa państwa w strategicznym ujęciu międzynarodowym; 2) geopolityczne zagrożenia bezpieczeństwa; 3) zarządzanie bezpieczeństwem geopolitycznym. Dopełnieniem artykułu będą wymagane konkluzje i bibliografia.

Założenia badawcze:

Celem artykułu jest zbadanie efektywności diagnozy strategicznej i prognoz w zakresie rozpoznawania wyzwań i zagrożeń bezpieczeństwa o charakterze geopolitycznym we współczesnym świecie, a także próba oceny działań podejmowanych na rzecz wypracowania modelu zarządzania złożonymi zagrożeniami geopolitycznymi. Artykuł ma charakter teoretyczny i przeglądowy. Autor poszukuje odpowiedzi na pytania dotyczące: 1) istoty środowiska bezpieczeństwa państwa w strategicznym ujęciu międzynarodowym, 2) charakteru geopolitycznych zagrożeń bezpieczeństwa, 3) adekwatnego modelu zarządzania bezpieczeństwem geopolitycznym. Analiza została przeprowadzona poprzez krytyczną analizę literatury i źródeł oraz z wykorzystaniem metody desk research w odniesieniu do publikacji eksperckich w ramach security studies i strategic studies, a jej wyniki zostały zaprezentowane w ujęciu geopolitycznym.

Autor zamierza wykazać złożoność współczesnych wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego, ukazaną poprzez charakterystykę współczesnego środowiska bezpieczeństwa państw. Z tego względu preferowane jest podejście systemowe oraz perspektywa strategiczna w badaniach nad bezpieczeństwem geopolitycznym. Podjęta w tym artykule problematyka jest ważna z powodu poważnych napięć, jakie mają miejsce w stosunkach międzynarodowych na tle różnic i sprzeczności interesów państw. Jak również ze względu na specyfikę współczesnych problemów bezpieczeństwa w warunkach globalizacji, co wymaga podejmowania coraz bardziej złożonych działań multilateralnych na rzecz przeciwdziałania mnożącym się ryzykom. Jakkolwiek problematyka wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa jest poruszana w wielu publikacjach naukowych, to znaczenie tego artykułu polega na wykazaniu specyfiki złożonych zagrożeń geopolitycznych we współczesnym świecie, a także trudności w zakresie wypracowania adekwatnego modelu zarządzania bezpieczeństwem geopolitycznym. W kontekście podjętych badań duże znaczenie ma usystematyzowanie pojęć związanych z

podjętym tematem oraz zbadanie efektywności omawianych koncepcji zarządzania zagrożeniami geopolitycznymi.

Metody badawcze:

W pracy badawczej posłużono się głównie metodami ogólnoteoretycznymi, jak analiza, definiowanie, porównanie, synteza i wnioskowanie. Przeprowadzono krytyczną analizę wyselekcjonowanej literatury i źródeł. Posłużono się metodą desk research w odniesieniu do publikacji eksperckich w ramach security studies i strategic studies. W oparciu o tę metodę dokonano analizy porównawczej raportów The Global Risks 2022 z ostatnich lat oraz wnikliwej analizy ostatniego raportu (siedemnastej edycji). Uściślono rozumienie kluczowych dla problematyki pojęć i terminów. Przydatne okazało się abstrahowanie, które umożliwiło wyeliminowanie mniej istotnych cech i zależności w zakresie badanej problematyki, jak również wskazanie określonych zależności czy uznanie danych cech za istotne. Metoda uogólnienia pozwoliła z kolei na ujawnienie cech i zjawisk powtarzalnych o charakterze ogólnym, jak również miała wpływ na sformułowanie wniosków. Wyniki badań zostały zaprezentowane w ujęciu geopolitycznym. Zastosowanie miało wnioskowanie indukcyjne i redukcyjne. Wykorzystane metody pozwoliły na uzyskanie odpowiedzi na stawiane w tych badaniach kwestie problemowe.

Materiały i dyskusja:

Przeglądu literatury dokonano w oparciu o bazy Web of Science, Scopus oraz Google Scholar. Ponadto, przeszukane zostały katalogi najważniejszych krajowych bibliotek w Polsce. Odnosząc się do dokonanego przeglądu literatury, nie znaleziono publikacji poświęconej w całości analizowanemu tematowi w taki sposób, jak dokonano tego w autorskiej koncepcji tego artykułu. Dokonano bowiem próby przeanalizowania użyteczności raportów eksperckich w kontekście przeciwdziałania złożonym zagrożeniom geopolitycznym we współczesnym świecie z zastosowaniem podejścia systemowego oraz perspektywy strategicznej w badaniach nad bezpieczeństwem. W pracy posłużono się licznymi materiałami analitycznymi z ośrodków rządowych i pozarządowych, a także organizacji międzynarodowych. Do innych źródeł zaliczyć można wybrane dokumenty o charakterze strategicznym oraz publikacje prasowe. W niniejszym artykule zostały przywołane najbardziej przydatne pozycje literatury z punktu widzenia analizowanego tematu, a dyskusja prowadzona jest na bieżąco, wraz z tokiem prowadzonej narracji.

1. Istota środowiska bezpieczeństwa państwa w strategicznym ujęciu międzynarodowym

Rozpatrzenie współczesnych wyzwań i zagrożeń bezpieczeństwa o charakterze geopolitycznym oraz ocena skuteczności działań celem ich przewycięzania wymaga systemowej analizy w ujęciu strategicznym (szerzej: Stańczyk, 2018). W dotychczasowych rozważaniach na podjęty temat problematyka tych wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa analizowana jest zawsze w konkretnych uwarunkowaniach środowiskowych. Środowisko bezpieczeństwa jest właśnie tą złożoną zmienną, która ukazuje nam mnogość czynników o różnorodnym charakterze – ilościowych i jakościowych oraz wymiernych i niewymiernych. Już tylko diagnoza tego środowiska pozwala wiele powiedzieć o złożonej naturze bezpieczeństwa, także jako badanej przez naukę kategorii pojęciowej.

Środowisko bezpieczeństwa państwa zawsze posiada indywidualne cechy, wynikające z jego specyfiki, lecz także jest warunkowane obiektywnie mającymi miejsce zjawiskami i procesami zarówno sferze wewnętrznej, jak i międzynarodowej. Z uwagi na te czynniki i ich zmienność odznacza się dynamiką, a niekiedy również nieprzewidywalnością. Niełatwym zadaniem polityki i strategii jest więc podążanie drogą obserwowanych zmian, a jeszcze trudniejszym ich przewidywanie. Jednak nie wolno zapominać, że najambitniejszym zadaniem w tym zakresie jest kreowanie pożądaných przeobrażeń, w tym wykorzystywanie pojawiających się szans. Właśnie to stanowi o pozytywnym, szerokim i proaktywnym rozumieniu bezpieczeństwa.

Niezwykle trudnym zadaniem jest jednak intelektualne nadążanie za biegiem zdarzeń, jakie przynosi upływ czasu w relacjach pomiędzy różnymi podmiotami funkcjonującymi w środowisku bezpieczeństwa. Zazwyczaj łatwiej jest nam formułować wnioski z czynionych obserwacji niż wyprzedzać czas własnymi przewidywaniami. W przypadku badań i studiów poświęconych bezpieczeństwu jest to mankamentem, wciąż trudnym do przewycięzania. Dlatego warto skupić uwagę na użyteczności w tym zakresie podejść strategicznych. Ich zaletą jest nie tylko zwracanie szczególnej uwagi na aspekt dynamiki zmian zachodzących w środowisku bezpieczeństwa, co w naturalny sposób jest adekwatne do jego analiz, jako kategorii dynamicznej. Zawierają w sobie też potencjał pozwalający na podejmowanie prób oszacowania własnych możliwości, obrony czy zdobywania pozycji, co odbywa się poprzez analizę swoich mocnych i słabych stron w odniesieniu do aktualnego lub spodziewanego stanu środowiska bezpieczeństwa. Pozwala to na poprawniejsze postrzeganie ryzyka, tak

przecież istotnego w ramach subiektywnie odczuwanego bezpieczeństwa (szerzej: Stańczyk, 2015, s. 146-163).

W tym swego rodzaju ujęciu środowiskowym bezpieczeństwo jawi się nam jako system, co uzasadnia użyteczność i znaczenie podejść strategicznych w badaniu podmiotowego charakteru bezpieczeństwa, odnoszonego przede wszystkim do bytu w postaci niezbędnego podmiotom przetrwania. Środowisko bezpieczeństwa postrzegane jest jako system, kształtowany przez wiele czynników pozostających między sobą w różnych relacjach (Tang, 2004). Są do tych czynników zaliczane m. in.: położenie geograficzne (geopolityczne), interakcje pomiędzy państwami, ich miejsce i rola w strukturach międzynarodowych, a także stopień technicznego zaawansowania posiadanych sił zbrojnych. O istocie zmian w środowisku bezpieczeństwa przesądzają w największym stopniu: natura rozgrywających się tam wojen, zmieniające się sojusze, rozwój zagrożeń nieograniczonych granicami państwowymi i przynależnością do określonych organizacji, proliferacja uzbrojenia i techniki wojskowej (zwłaszcza broni masowego rażenia) oraz szybkość wszelakich zmian zachodzących w danym środowisku (Turbville, Kipp, Mendel, 1997). To z punktu widzenia wyzwań i zagrożeń środowisko funkcjonowania danego państwa staje się jego środowiskiem bezpieczeństwa w stosunkach międzynarodowych. Tym samym, dominującymi cechami środowiska bezpieczeństwa będzie mnogość i różnorodność zachodzących w nim interakcji, czego konsekwencją jest niestabilność, a co za tym idzie: zmienność, zaskoczenie i niepewność. Wszelka, przy tym, niepewność jest już wystarczającym czynnikiem zmuszającym do bacznej uwagi ze względu na odczuwanie i określanie stanu bezpieczeństwa.

Wśród różnie formułowanych podejść do środowiska bezpieczeństwa to właśnie podejścia strategiczne cechują się stosunkowo dużym uporządkowaniem, niekiedy wprost hierarchicznym. Odzwierciedleniem tego jest wyróżnianie następujących wymiarów środowiska bezpieczeństwa: globalnego, regionalnego i krajowego. Jest to ujęcie stosowane w różnych dokumentach strategicznych dotyczących bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego. Środowisko globalne odgrywa największą rolę ze względu na wielkość obszaru, który obejmuje i tym samym wpływ na środowiska regionalne i krajowe. Wyzwania i zagrożenia o skali globalnej oddziałują na bardzo wiele państw. Specyfiką zaś środowiska krajowego jest, że ogniskują się w nim wpływy zarówno środowiska globalnego, jak i regionalnego.

Co istotne, strategicznie rozumiane środowisko bezpieczeństwa w jego szerokim wymiarze jest odnoszone zarówno do przestrzeni terytorialnych, jak również do systemów wartości, potrzeb i interesów, jakie funkcjonują w ludzkiej świadomości, kreując

świadomościowe wymiary intelektualne czy emocjonalne w odniesieniu do pojmowania bezpieczeństwa (por.: Balcerowicz, 2002; Kuźniar, 1994). „Mowa tu wszakże o środowisku, którego istotnymi składowymi są m. in.: powietrze, woda, ziemia, zasoby naturalne, flora, fauna, ludzie, ale także cyberprzestrzeń oraz ich wzajemne relacje. Istotną część tego środowiska stanowią ponadto różnego rodzaju elementy zarówno wewnątrzsystemowe, jak i zewnętrzne o charakterze międzynarodowym, warunkujące realizację interesów w dziedzinie bezpieczeństwa” (Kozub, 2013, s. 104). Oba ich rodzaje mogą się przejawiać w swej obiektywnej i subiektywnej istocie. Pośród czynników wewnętrznych o obiektywnej istocie dostrzegamy m. in. środowisko geograficzne, potencjał ludnościowy, gospodarczy, naukowo-techniczny i organizacyjny państwa. Do czynników subiektywnych w tym zakresie należą np. percepcja środowiska międzynarodowego, postawy społeczne, koncepcje polityczne czy jakość instytucji. W ramach uwarunkowań zewnętrznych czynnikami obiektywnymi są m. in. trendy ewolucji środowiska międzynarodowego, pozycja państwa w systemie międzynarodowym, jego struktura, zasięg powiązań międzynarodowych i poszanowanie dla określonych norm prawnych. Czynnikami subiektywnymi są natomiast percepcja środowiska międzynarodowego (podobnie, jak w czynnikach wewnętrznych), stosunek do stawianych państwu oczekiwań na arenie międzynarodowej, koncepcje polityki zagranicznej i aktywność międzynarodowa. Dookreślając istotę strategicznego środowiska bezpieczeństwa powinniśmy więc mieć również na uwadze także kulturę strategiczną i kulturę bezpieczeństwa (szerzej: Cieślarczyk, 2009; Czaja, 2013, s. 21-43).

O złożoności strategicznego środowiska bezpieczeństwa przesądzają takie procesy i zjawiska, jak: anarchiczność środowiska międzynarodowego i jego turbulencyjność, wrażliwość i podatność podmiotów na negatywne impulsy płynące ze środowiska, normatywność stosunków międzynarodowych i ich instytucjonalizacja, stosunek do wojny napastniczej oraz kontroli zbrojeń, rozwój wielostronnych form współpracy międzynarodowej, napięcia związane z terroryzmem międzynarodowym, problemy zagrożeń ekologicznych, potrzeba ograniczania przestępczości zorganizowanej, wyhamowania konfrontacji cywilizacyjno-kulturowej, a także rozwoju badań na rzecz zmniejszenia śmiertelności na skutek chorób epidemiologicznych (por.: Kozub, 2013, s. 29-31; Zięba, 1999, s. 40-46).

Interesujące cechy środowiska bezpieczeństwa państwa przytacza w rozważaniach na temat problemów planowania strategicznego Andrzej Dawidczyk. Są nimi: strategiczna zmienność otoczenia, jego złożoność, nieprzewidywalność i asymetryczność (Dawidczyk, 2019, s. 13-28).

Zmienność środowiska bezpieczeństwa jest zjawiskiem niezaprzeczalnym. W zasadzie istniała od zawsze, jednak w dzisiejszych czasach możemy zauważyć jak wzrasta jej dynamizm. Ilość procesów zachodzących i podejmowanych w różnych systemach powoduje, że szybko zmienia się sytuacja (Toffler, 1998, s. 9). Jakość tych zmian związana jest z m. in. rozwojem naukowo-technicznym. W konsekwencji, rozwój w coraz to mniejszym stopniu jest ograniczony przez technologię, jednak również powoduje nowe wyzwania i zagrożenia w dziedzinie bezpieczeństwa. Dokonujące się zmiany wywołują u ludzi niepewność, którą powszechnie odnosimy do osłabienia poczucia bezpieczeństwa (szerzej: Beck, 1992, 1999). Jednak nie można postrzegać zmian jako czegoś wyłącznie negatywnego. Zmiany, co prawda, często wywołują wzrost niepewności co do przyszłości i tym samym powodują trudności jej przewidywania. To jest bez wątpienia negatywne z punktu widzenia planowania strategicznego. Z drugiej jednak strony, zmiana sama w sobie może też być szansą na rozwój danego podmiotu.

Złożoność to, ogólnie mówiąc, duża liczba podmiotów, wydarzeń i procesów mających wpływ na środowisko bezpieczeństwa. Aktualne środowisko charakteryzuje się tym, że procesy zdefiniowane w systemie oddziałują nie tylko na podmioty, ale również same na siebie. Wpływa to również na identyfikację zagrożeń dla systemu. Wzrost zależności między podmiotami, wydarzeniami i procesami w środowisku bezpieczeństwa powoduje wprost proporcjonalny wzrost zależności między wyzwaniami i zagrożeniami dla bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego. W dzisiejszych czasach nie będzie wystarczające znalezienie prostej relacji pomiędzy problemem a działaniem podejmowanym z jego powodu, gdyż jedno zdefiniowane zagrożenie może wchodzić w interakcje z innymi zagrożeniami tworząc nowe, wcześniej niezidentyfikowane zagrożenie dla bezpieczeństwa. Dla takiego zagrożenia wcześniej zidentyfikowane przeciwdziałania mogą być nieskuteczne. W konsekwencji tego, współczesny świat wymusza na decydentach stosowanie coraz bardziej kompleksowych podejść w zakresie strategicznego zarządzania bezpieczeństwem.

Nieprzewidywalność jest ściśle związana z dwoma poprzednimi cechami, jak zmienność i złożoność. Im bardziej złożone i zmienne środowisko bezpieczeństwa, tym bardziej jest ono nieprzewidywalne. W kontekście tego należy uwzględnić umiejętności poznawcze badacza czy planisty, osób odpowiedzialnych za kwestie bezpieczeństwa w państwie. Im większe są te umiejętności, tym większy w sferze poznania jest obszar, w którym można zidentyfikować procesy i zdarzenia mające wpływ na dany podmiot. Im większy jest ten obszar, tym łatwiej i z większą skutecznością można dokonać ekstrapolacji wniosków z analizy obszaru poznania na obszary pozostające poza zakresem poznania (Obłój,

1999, s. 150). Jest to stanowisko opozycyjne wobec klasycznej szkoły planowania strategicznego. Według tego sposobu rozumienia, to właśnie w tym obszarze poza poznaniem decydują się losy istnienia podmiotu w warunkach niepewności. Związane jest to z tym, że ilość zdarzeń i procesów wpływających na ów podmiot i pochodzących z tego obszaru jest znacznie większa.

Asymetria dotyczy działań, jakie podejmują względem siebie państwa i organizacje międzynarodowe. Choć występowała zawsze, to jednak współcześnie przybrała bardzo dużą skalę. Jednym z jej systemowych przejawów jest bifurkacja systemu międzynarodowego z wyodrębnionym, obok systemu państw, systemem podmiotów niepaństwowych, w tym transnarodowych, mających siłę oddziaływania w wielu przypadkach większą od siły państw, a nie podlegających systemowi prawnemu Narodów Zjednoczonych. Odzwierciedleniem skali asymetrii we współczesnym świecie są rozmaite rankingi pozycji międzynarodowej i potęgi państw. Podmiotowo rozpatrywana asymetria odnoszona jest m. in. do woli, środków, czasu, wartości, metod, struktur czy kultury organizacyjnej (szerzej: Metz, Johnson, 2001, s. 6-12).

Oczywiście, tworząc jakąkolwiek strategię należy brać pod rozwagę sytuację, w jakiej przyjdzie danemu podmiotowi ją realizować. Dlatego jednym z ważniejszych etapów tworzenia strategii jest scharakteryzowanie warunków w jakich ten podmiot egzystuje, czyli przeanalizowanie cech jego środowiska bezpieczeństwa.

Interesującym w tym kontekście jest, że środowisko bezpieczeństwa stanowi dla działań sił zbrojnych zmienną niezależną, gdyż nie posiadają one zasadniczego wpływu na zmiany w tym środowisku – przynajmniej do czasu rozpoczęcia regularnych działań wojennych (por.: Zubek, Obrusiewicz, 2003). Jednocześnie środowisko bezpieczeństwa tworzy pozytywne lub negatywne warunki dla prowadzenia operacji wojskowych na danym terenie. Powyższe uwagi odnoszą się zwłaszcza do makrootoczenia państwa, stanowiącego jego środowisko bezpieczeństwa w wymiarach globalnym, regionalnym, subregionalnym i lokalnym. W przypadku mikrootoczenia, będącego zazwyczaj obszarem bezpośredniego działania sił zbrojnych celem osiągnięcia określonych zamierzeń militarnych, politycznych, ekonomicznych czy innych, obszar danego konfliktu zbrojnego stanowi dla działań sił zbrojnych zmienną zależną. Te bowiem siły zbrojne go kształtują w przebiegu prowadzonych operacji.

Częścią strategicznego środowiska bezpieczeństwa jest toczona w nim rywalizacja o potęgę i wpływy, a przynajmniej zawsze o interesy. Sytuacja ta zmusza do porównywania się oraz równoważenia sił. Zauważyć w tym kontekście należy znaczenie siły i pozycji państw w stosunkach międzynarodowych (por.: Pawłuszko, 2014). Współcześnie siła zbrojna

nie jest oczywiście jej jedynym wyznacznikiem. Liczy się potencjał zdolny do mobilizacji oraz efektywność wykorzystywania posiadanych sił i środków, przekładająca się na swoistą żywotność państwa. Warto w tym miejscu odwołać się do stosunkowo najbardziej syntetycznego ujęcia składników siły państwa, przedstawionego jeszcze w 1971 r. przez Claude Pochon'a. Wymienione przez niego składniki uszeregować można w następujących aspektach (Pochon, 1971, s. 46):

- ilościowym (wielkość terytorium, liczba ludności, stan zasobów oraz potencjału militarnego i gospodarczego);
- jakościowym (kształt terytorium, przebieg granic, strategiczne znaczenie ukształtowania terenu i innych jego cech fizycznych, poziom życia ludności, stan świadomości społecznej, kultury i wykształcenia);
- relacji pomiędzy powyżej wyodrębnionymi składnikami (forma rządów, sposób organizacji społeczeństwa, typ gospodarki).

Łatwo zauważyć, jak duży wpływ mają wskazane czynniki na charakter polityki bezpieczeństwa poszczególnych państw. Rzecz dotyczy bowiem jej podstaw (wszystkie wyróżnione składniki), których zakres przedmiotowy i hierarchia znaczenia podlegają zmianom (choćby współczesny wzrost znaczenia urbanizacji, infrastruktury gospodarczej, innowacyjności i zaawansowania naukowo-technicznego ponad czynnikami geograficznymi), a których ogólny sens składa się na istotę siły państwa. Nie ulega wątpliwości, że siła ta jest jednym z zasadniczych determinantów jego polityki bezpieczeństwa, warunkującym zakres jej realizacji (por.: Sułek, 2004, 2010).

Warto przypomnieć, że jeszcze w latach 80. XX w. Michał Dobroczyński i Janusz Stefanowicz określili podstawy polityki bezpieczeństwa, które po dziś mogą być pożyteczną wskazówką w dookreślaniu istoty i treści pojęcia środowiska bezpieczeństwa państw. Otóż, ta polityka bezpieczeństwa „[...] jest kategorią, na której kształt i sposoby urzeczywistniania składają się:

- wspólne wszystkim państwom dążenie do obrony i umacniania interesów egzystencjalnych, szczególnie suwerenności i integralności terytorialnej;
- specyficzne uwarunkowania podmiotowe (narodowe);
- fundamentalny wybór miejsca w strukturze stosunków międzynarodowych (uczestnictwo w sojuszach lub niesprzymierzenie się pod postacią neutralności, «niezaangażowania» albo «polegania na własnych siłach»);
- ranga i rola spełniana przez państwo w tych układach strukturalnych;

- inne okoliczności faktyczne (militarne, polityczne, ekonomiczne i w pewnym stopniu kulturowe), w których państwo realizuje swoją politykę bezpieczeństwa;
- wizja pożądanej ewolucji stosunków międzynarodowych (światowych, regionalnych, wspólnotowych, sąsiedzkich), preferowana przez dany naród i państwo;
- ideologiczny i pragmatyczny stosunek do pokoju i wojny” (Dobroczyński, Stefanowicz, 1984, s. 127).

A zatem, środowisko bezpieczeństwa państwa zawsze posiada indywidualne cechy, wynikające z jego specyfiki, lecz także jest warunkowane obiektywnie mającymi miejsce zjawiskami i procesami zarówno sferze wewnętrznej, jak i międzynarodowej. Z uwagi na te czynniki i ich zmienność odznacza się dynamiką, a niekiedy również nieprzewidywalnością. Działając w określonym środowisku bezpieczeństwa, suwerenne państwo, jako podmiot bezpieczeństwa, w oparciu o potrzeby i uznawane wartości samodzielnie określa własne interesy narodowe i cele strategiczne (szerzej: Stańczyk, 2011a, s. 159-178; 2011b, s. 239-263; 2013, s. 17-29). Wynikają one z doświadczeń historycznych, istniejących warunków polityczno-ustrojowych oraz potencjału, jakim dysponuje dane państwo.

2. Geopolityczne zagrożenia bezpieczeństwa

Identyfikacja i analiza najważniejszych geopolitycznych zagrożeń bezpieczeństwa we współczesnym świecie zostanie przeprowadzona w oparciu o The Global Risks Report 2022 (siedemnaste wydanie). Raport jest corocznie prezentowany na Światowym Forum Ekonomicznym (World Economic Forum, WEF) w Davos, odbywającym się od 1971 r. Forum jest miejscem dyskusji ważnych polityków, liderów biznesu i nauki. Poważne miejsce w dyskusjach zajmują kwestie zagrożeń dla świata. Analitycy WEF przygotowują raporty w oparciu o wynik ankiety Global Risks Perception Survey odnośnie najważniejszych problemów stojących przed ludzkością. Ankieta jest prowadzona wśród 1000 opiniotwórczych liderów (ekspertów i decydentów) z całego świata. W 2022 r. ten raport opiera się również na opiniach ponad 12 000 krajowych liderów, którzy zidentyfikowali krytyczne krótkoterminowe zagrożenia dla swoich 124 krajów, zebranych w ramach badania opinii kadry kierowniczej. Raporty są podsumowaniem globalnych badań z zakresu percepcji ryzyka.

Należy zaznaczyć, że odnotowujemy w publikacjach różne terminy odnoszące się do pojęcia risk, takie jak: zagrożenie, podatność, wrażliwość, niepewność, odporność, a także ryzyko. Problem dla badaczy pozostaje kwestia tego, czy ryzyko jest mierzalne, czy niemierzalne (Knight, 1921). Należy nadmienić, że w naukach społecznych ryzyko ma wciąż

charakter kontekstowy, determinowany kulturowo (Kelman, 2003). Istotnym w kontekście tej publikacji jest, że w raporcie z 2014 r. wprowadzone zostało pojęcie ryzyka systemowego. Jak wyjaśniano, do powstania znaczących zaburzeń mogą przyczynić się kombinacje niewielkich impulsów początkowych. Zagrożenia cząstkowe sumują się, a systemowi po zakłóceniach trudno już wrócić do stanu równowagi.

The Global Risks Report wskazuje kluczowe ryzyka zarówno pod kątem prawdopodobieństwa ich wystąpienia, jak i skali strat, które mogłyby spowodować. W dotychczasowych wydaniach The Global Risks Report obszary zagrożeń zwykle w znacznym stopniu pokrywały się z sektorami bezpieczeństwa przedstawionymi w koncepcji szkoły kopenhaskiej (Buzan, 1991). Raport skupia się na zagrożeniach związanych z napięciami geopolitycznymi i geoeconomicznymi. W zestawieniu największych zagrożeń w ostatnich latach przeważały te związane z polityką, klimatem i technologią. Co interesujące, już w 2019 r. obawiano się wybuchu pandemii. Według badanych w 2021 r. (jest to aktualny raport z 2022 r.) spośród dziesięciu największych zagrożeń, które prawdopodobnie nasilą się, pięć dotyczy środowiska naturalnego, trzy spraw społecznych, jedno ekonomicznych i jedno geopolitycznych. Zauważamy przy tym, że ryzyka ekologiczne dominują już szósty rok z rzędu.

Po analizie raportów z ostatnich lat można stwierdzić, że jego autorzy są przekonani co do następujących tendencji:

- świat stanął w obliczu rosnącej liczby złożonych i wzajemnie powiązanych wyzwań: od zmian klimatycznych i spowolnienia globalnego wzrostu do nierówności ekonomicznych;
- narastają zakłócenia Czwartej Rewolucji Przemysłowej;
- następuje nasilenie konfrontacji gospodarczych i politycznych między głównymi mocarstwami;
- wzrost gospodarczy będzie hamować ze względu na utrzymujące się napięcia geoeconomiczne;
- negatywne uwarunkowania gospodarcze stanowią zagrożenie dla współpracy międzynarodowej;
- rośnie ryzyko związane z tym, co określamy jako „multikonceptualny” porządek świata – dotyczy rosnącego znaczenia różnic w zakresie podstawowych wartości;
- wzrastają zagrożenia wynikające z podnoszenia się poziomów mórz;
- ekstrema pogodowe są zagrożeniem dla produkcji i dostaw żywności;

- zmiana klimatu zwiększa ryzyko wystąpienia jednoczesnych awarii w wielu istotnych punktach infrastruktury technicznej.

Autorzy raportów systematycznie dostrzegali słabnięcie współpracy międzynarodowej, co obniża wolę wspólnej walki z globalnymi ryzykami. W ostatnich latach aż 90% ekspertów spodziewało się dalszych konfrontacji głównych potęg na płaszczyźnie gospodarczej, co wzmacniać może napięcia geopolityczne. Są też przekonani, że degradacja środowiska jest długofalowym ryzykiem stanowiącym znak naszych czasów: spośród 10 najpoważniejszych zagrożeń globalnych ze względu na dotkliwość aż 5 dotyczy środowiska naturalnego (głównie związane są z klimatem) – raport z 2022 r. Dostrzegają także szybko rozwijające się ryzyka cybernetyczne i technologiczne, jako swego rodzaju najpoważniejsze tzw. „martwe punkty” na mapie ryzyka – wciąż bowiem w pełni nie dostrzegamy podatności społeczeństwa informacyjnego. Można przy tym zauważyć, że Global Risks Report wyraźnie koncentruje się na ludzkim obliczu globalnych zagrożeń, w szczególności na roli, jaką odgrywają złożone globalne transformacje: społeczne, technologiczne i zawodowe.

W ostatniej edycji Global Risks 2022 wskazano dużą dywergencję w zakresie wychodzenia z kryzysu pandemii Covid-19 między krajami wysoko a słabo rozwiniętymi. Według opinii ekspertów, w najbiedniejszych 52 krajach (będących miejscem zamieszkania 20% ludzi na świecie) tylko 6% populacji było zaszczepionych w momencie finalizowania raportu. Do 2024 r. gospodarki rozwijające się (z wyłączeniem Chin) spadną o 5,5% poniżej oczekiwanego wzrostu PKB sprzed pandemii, podczas gdy gospodarki zaawansowane przekroczą go o 0,9%, zwiększając globalną lukę dochodową (The Global Risks 2022, s. 7). Autorzy raportu są przekonani, że ta pandemia nadal trwa, istnieją duże zagrożenia dla ożywienia gospodarczego, następuje erozja spójności społecznej, istnieje ryzyko niepowodzenia działań klimatycznych, zwiększają się zależności cyfrowe i luki w cyberprzestrzeni, tworzone są bariery dla migracji ludności, przestrzeń kosmiczna staje się miejscem rosnącej rywalizacji między państwami, a temu wszystkiemu towarzyszą napięcia geopolityczne.

Zagrożenia klimatyczne zdominowały globalne spektrum ryzyk w czasie, gdy świat wkracza w trzeci rok pandemii. W tym kontekście zauważono, że niepowodzenia w zakresie łagodzenia skutków zmian klimatycznych mogą spowodować spadek globalnego PKB o jedną szóstą, a zobowiązania podjęte podczas szczytu COP26 są niewystarczające do zatrzymania globalnego ocieplenia na poziomie 1.5 st. C. Według tegorocznego raportu, podczas gdy najważniejsze zagrożenia długoterminowe stanowią ryzyka klimatyczne, do głównych ryzyk krótkoterminowych należą podziały społeczne, brak środków do życia oraz

pogorszenie stanu zdrowia psychicznego. Ponadto, większość ekspertów wyraziło opinię, że globalne ożywienie gospodarcze pozostanie zmienne i nierównomierne w perspektywie najbliższych trzech lat. Wysoce prawdopodobne jest w związku z tym osłabienie spójności społecznej (social cohesion erosion), czego podłożem będzie różna sytuacja i możliwości wynikające z konsekwencji podziału na odpornych i mniej odpornych na ryzyko zachorowania na choroby epidemiczne. Należy nadmienić, że przypadki takich konfliktów społecznych odnotowano już w 31 ze 124 monitorowanych pod tym względem państw świata, w tym także w zaliczanych do najważniejszych pod względem gospodarczym, jak m.in. w Argentynie, Meksyku, RPA, a nawet we Francji i w Niemczech. Obawy przed licznymi kryzysami są potęgowane w związku z sytuacją rosnącego zadłużenia wielu państw. Zauważa się ponadto wzrost zagrożeń związanych z rozwojem technologii, którym towarzyszą takie negatywne zjawiska, jak nierówność cyfrowa czy niepowodzenia wysiłków w zakresie cyberbezpieczeństwa.

Należy tu wyjaśnić, że z metodologicznego punktu widzenia w raporcie przyjęto, że „ryzyko globalne” to możliwość wystąpienia zdarzenia lub stanu, które, jeśli wystąpi, może spowodować znacząco negatywny wpływ na kilka państw lub branż. Na potrzeby raportu zakres przewidywań obejmuje kolejne 10 lat. Łącznie wyszczególniono 37 globalnych zagrożeń w następujących działach: ekonomiczne, środowiskowe, geopolityczne, społeczne i technologiczne. Należy nadmienić, że lista zagrożeń została zaktualizowana w 2021 roku. Dodano dwa nowe zagrożenia: konfrontacje geoeconomiczne i zanieczyszczenia szkodzące zdrowiu ludzkiemu. Do rozpatrywanych w tym opracowaniu zagrożeń geopolitycznych zaliczono:

- 1) upadek instytucji wielostronnej;
- 2) załamanie stosunków międzypaństwowych;
- 3) konfrontacje geoeconomiczne;
- 4) geopolityczną kontestację zasobów strategicznych;
- 5) konflikt międzypaństwowy;
- 6) upadek państwa;
- 7) ataki terrorystyczne;
- 8) broń masowego rażenia.

Autorzy raportu wskazują m.in., że rośnie konkurencja między Stanami Zjednoczonymi a Chinami. W tym kontekście wskazali, że rosnąca sprawność militarna Chin zmienia układ sił na Zachodnim Pacyfiku (por.: Cordesman, A. H., Hwang, G., 2021). W odpowiedzi Stany Zjednoczone wzmacniają sojusze skoncentrowane na Pacyfiku, ostatnio m.in. poprzez pakt

bezpieczeństwa Australia-Wielka Brytania-USA (AUKUS). Inne państwa, takie jak Rosja i Turcja, również wykazują większą zdolność i chęć do projekcji siły za granicą. Tymczasem kluczowe mocarstwa globalne i regionalne testują granice prawa międzynarodowego i współpracy, przeprowadzając ćwiczenia wojskowe na napiętych obszarach, takich jak granica rosyjsko-ukraińska i Cieśnina Tajwańska. Konkurencja nasila się w nowych wymiarach i lokalizacjach geograficznych, co jest widoczne w militaryzacji przestrzeni kosmicznej oraz w rozwoju cyberprzestrzeni, gdzie występują już ostre napięcia między państwami z uwagi m.in. na rosnące zagrożenia cyberprzestępczością (The Global Risks 2022, s. 17).

Dostrzeżono również wzrost konkurencji w korzystaniu z tzw. miękkiej siły w stosunkach międzynarodowych. Przykładem chińska dyplomacja szczepionkowa oraz strategia uzależniania finansowego innych państw w konsekwencji umów inwestycyjnych, co przekłada się na duże odbicie gospodarcze Chin – oczekuje się, że od 2021 roku gospodarka tego państwa będzie rosła o 8% rocznie (World Economic Outlook, 2021), co pozwoli na dalsze rozszerzanie wpływów w krajach rozwijających się. I tak, m.in. Brazylia, Indonezja, Meksyk i Turcja stały się największymi nabywcami chińskich szczepionek przeciwko COVID-19 (Bridge Consulting, 2021), a spłata zadłużenia netto wobec Chin wzrosła o 62% w 2020 r. (World Bank, 2021). W dodatku, kraje rozwijające się mogą w coraz większym stopniu oczekiwać od Chin wsparcia finansowego, technologicznego i naukowego, aby dobrze prosperować w gospodarce po pandemii.

Z drugiej strony, w przekonaniu autorów raportu napięcia geopolityczne przenoszą się na sferę gospodarczą. Na przykład Indie i Japonia wprowadziły politykę protekcyjną podczas pandemii (Denyer, 2020; Sikarwar, 2021). Zachodnie firmy z wrażliwych sektorów, takich jak technologia, napotykać coraz większe trudności w prowadzeniu interesów w Chinach i Rosji, a kraje zachodnie ograniczają inwestycje geopolitycznych konkurentów w strategiczne sektory. Respondenci ankiety określili konfrontacje geoeconomiczne jako krytyczne średnio- i długoterminowe zagrożenie dla świata oraz najpoważniejsze ryzyko geopolityczne na następną dekadę. Nadmienia się, że napięcia geopolityczne i geoeconomiczne utrudnią stawienie czoła wspólnym globalnym wyzwaniom, zwłaszcza zmianom klimatycznym (The Global Risks 2022, s. 17-18).

Wskazując na międzynarodowe działania ograniczające ryzyko w ramach globalnego zarządzania, respondenci badania wypowiedzieli się w stosunku do 15 obszarów, takich jak: sztuczna inteligencja (np. broń autonomiczna); podstawowe bezpieczeństwo zasobów (żywność i woda); ochrona bioróżnorodności; łagodzenie zmian klimatu; transgraniczne

cyberataki i dezinformacja; stabilność systemu finansowego; kryzysy zdrowia ludzkiego; przestępczość międzynarodowa; migracja i uchodźcy; pomoc w przypadku klęsk żywiołowych; fizyczne rozwiązywanie konfliktów; łagodzenie ubóstwa; eksploatacja przestrzeni kosmicznej; ułatwienia w handlu; broń masowego rażenia. Poglądy respondentów na te 15 różnych obszarów zarządzania wykazały szerokie rozczarowanie skutecznością międzynarodowych działań łagodzących ryzyko. Ułatwienia w handlu, przestępczość międzynarodowa i broń masowego rażenia zostały ocenione jako obszary najbardziej efektywne, ale tylko przez 12,5% respondentów. Z kolei sztuczna inteligencja, eksploatacja przestrzeni kosmicznej, transgraniczne cyberataki i dezinformacja oraz migracja i uchodźcy były postrzegane przez większość respondentów jako obszary, w których międzynarodowe działania łagodzące jeszcze się nie rozpoczęły.

W kontekście wskazanych zagrożeń ważne jest, aby w porę wypracować działania ograniczające ryzyko, które pomogą monitorować ryzyka i odpowiednio działać w przypadku ich wystąpienia. W raporcie podkreślono rolę zintegrowanego i globalnego podejścia do takiego zarządzania.

Podsumowując ustalenia ostatniego wydania raportu The Global Risks 2022 bez trudu dostrzegamy, że jego autorzy nie przewidzieli zagrożenia militarnego ze strony Federacji Rosyjskiej w stosunku do państw Europy Środkowo-Wschodniej, a w tym także w pewnym stopniu wobec państw członkowskich NATO. W kontekście zagrożeń geopolitycznych stanowi to niewątpliwie poważny mankament. Tym bardziej, że poważną demonstrację siły Rosji względem Ukrainy odnotowaliśmy w roku poprzedzającym pełnoskalową inwazję, zapoczątkowaną 24 lutego 2022 r.

3. Zarządzanie bezpieczeństwem geopolitycznym

W ostatnich latach odnotowaliśmy pojawienie się terminu bezpieczeństwo geopolityczne (ang. geopolitical security – szerzej: Łaszczuk, 2019, s. 13-24). Dla skutecznego zarządzania bezpieczeństwem geopolitycznym ważne jest określenie uwarunkowań polityki bezpieczeństwa państw i funkcjonowania organizacji międzynarodowych w ramach współczesnych stosunków międzynarodowych w kontekście rywalizacji o wpływy i wynikającej z nich potęgi (Kiczma, Sułek, 2020). Te uwarunkowania determinują zarządzanie strategiczne bezpieczeństwem w skali globalnej, ponadregionalnej, regionalnej, subregionalnej i lokalnej. Jednocześnie wymagają stosowania podejścia systemowego, niekiedy ze znaczącym udziałem organizacji pozarządowych. Teorie systemowe pozwalają w tym zakresie na analizę sytuacji bezpieczeństwa w odniesieniu do wybranego regionu

świata, organizacji międzynarodowej lub określonej dziedziny bezpieczeństwa (Mesjasz, 1988). Po określeniu elementów, z których system jest złożony oraz dokonaniu diagnozy sytuacji i prognozy strategicznej możliwe jest zdefiniowanie celów w ramach wspólnych działań międzynarodowych, a także dobór konkretnych podmiotów działania oraz metod i środków pozwalających zarówno na skuteczniejsze przewidywanie zagrożeń, jak też ich zapobieganie lub przeciwdziałanie ich nadmiernym negatywnym skutkom.

Od lat 70. XX w. teoria złożoności (teoria systemów złożonych) jest istotnym elementem nauk społecznych, w tym studiów nad bezpieczeństwem (szerzej Mesjasz, 2010). Nadmienić należy, że pojęciem tym posługiwał się jeden z prekursorów badań nad bezpieczeństwem międzynarodowym Hans Morgenthau (Morgenthau, 1954, s. 225). W systemie zachodzą różne rodzaje relacji pomiędzy jego składowymi. Znany polski badacz stosunków międzynarodowych i bezpieczeństwa, Józef Kukułka, wskazywał na relacje: jednokierunkowe (asymetryczne) i dwu/wielokierunkowe (symetryczne), a ponadto relacje doraźne i stałe (Kukułka, 1978, s. 162). Wszystkie te relacje składają się na strukturę systemu, a nie stanowią jej tylko poszczególne jego elementy. Równie znany autor, Serb Radovan Vukadinović, definiował system bezpieczeństwa jako „określoną metodę działania, sposoby postępowania i zespół środków, jakie państwa podejmowałyby w swych stosunkach wzajemnych dla zapewnienia najbardziej trwałego poczucia bezpieczeństwa” (Vukadinović, 1980, s. 264). System ten bywa także rozumiany jako „ogół instytucji, technik i metod, poprzez które narody i jednostki zapewniają swoje bezpieczeństwo przeciwko ryzykom agresji – lub innym niebezpieczeństwom – które im zagrażają” (Bertrand, 1996, s. 63). Przedstawione poglądy dowodzą, że podejścia systemowe nie ograniczają się tylko do strukturalnej analizy elementów wyodrębnionej całości, jak państwa w systemie międzynarodowym czy instytucje w państwie. Obejmują swym zakresem również działania w oparciu o dobór środków i partnerów współdziałania.

Najbardziej uniwersalnymi cechami tak rozumianych systemów złożonych są m. in.: duża liczba elementów i interakcji wpływająca na ich skomplikowanie, nieliniowość zachowania utrudniająca ich przewidywalność, transsektorowy charakter wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa, synergia oddziaływań uczestników państwowych i niepaństwowych, przynosząca kumulację pozytywnych lub negatywnych konsekwencji, rosnący stopień ryzyka (por. Mesjasz, 2006; Mesjasz, 2008; Mesjasz, 2014, s. 128). Z uwagi na te cechy w analizie systemowej często stosowane są metody matematyczne i symulacyjne.

W badaniach wyzwań i zagrożeń geopolitycznych zastosowanie mają zwłaszcza zaawansowane modele systemów złożonych. Wyrazem podejścia systemowego są dokonania

szkoły kopenhaskiej (działającej przy Copenhagen Peace Research Institute – COPRI). Wpisały się w szerokie rozumienie bezpieczeństwa, przynosząc jego poszerzenie (sektory: polityczny, militarny, społeczny, ekonomiczny i środowiskowy), a także pogłębienie (podmiotem nie tylko państwo, ale też społeczności, indywidualne osoby oraz organizacje krajowe i międzynarodowe czy nawet regiony) (Buzan, 1991; Buzan, Wæver, Wilde, 1998). Przedstawiciele szkoły kopenhaskiej zaproponowali także podejście nazywane kompleksem bezpieczeństwa (security complex), którego istotą jest bezpieczeństwo regionalne. Ten kompleks bezpieczeństwa (w znaczeniu całości) może być definiowany jako grupa państw, która opiera się na wspólnocie bezpieczeństwa i interesów (szerzej: Ulriksen, 1997; Kostecki, s. 15-29). Te systemowe ujęcia, zarówno kompleksowe pod względem spektrum wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa, jak również w odniesieniu do wyodrębnionych terytoriów stanowią użyteczną analizę na rzecz działań, które mogą być podejmowane w zarządzaniu złożonymi zagrożeniami geopolitycznymi.

Praktyczny problem związany z zarządzaniem złożonymi zagrożeniami geopolitycznymi wiąże się z przyjęciem modelu działania w warunkach konieczności podejmowania współpracy wielostronnej. Najczęściej konfrontowane są ze sobą działania w rozumieniu zarządzania (management, governance) oraz rządzenia (government). Zarządzanie kryzysowe (crisis management) jest dobrze rozwiniętą formą działania i dlatego nie wymaga tu rozwinięcia. W ujęciu społeczno-politycznym rozróżniane są takie rodzaje governance, jak: samorządność (self-governance), współwładanie (co-governance) i władanie hierarchiczne – sprawowanie władzy (hierarchical governance) (Kooiman, 2003, s. 4, 77). Warto nadmienić, że w rozumieniu Michela Foucault'a, czołowego przedstawiciela postmodernizmu i postrukturalizmu, koncepcje governance sprowadzane są do rządomyślności (governmentality) (Foucault, 2007). Rządomyślność oznacza sztukę rządzenia w szerokim tego znaczeniu, obejmującym nie tylko politykę państwa, ale również różne techniki kontroli, co przekłada się bezpośrednio tak na sferę społeczno-polityczną governance, jak i na jego sferę ekonomiczno-organizacyjną.

W teorii stosunków międzynarodowych James Rosenau i Otto Czempiel użyli określenie governance do opisywania niehierarchicznych struktur i rozproszonych ośrodków władzy w środowisku międzynarodowym. O ile rządzenie (government) oparte jest na formalnej władzy i organach siły, to zarządzanie jest oparte na wspólnocie celów: „(...) zarządzanie jest bardziej pojemnym zjawiskiem niż rządzenie. Zawiera w sobie działania organów władzy, ale również nieformalne, pozarządowe mechanizmy, za pomocą których jednostki i zbiorowości zaspokajają swoje potrzeby” (Rosenau, Czempiel, 1992, s. 4). W dodatku, zdaniem Nadii

Urbinati: „Inaczej niż rządzenie, zarządzanie odnosi się raczej do «polityk» (policies) niż do «polityki» (politics), ponieważ nie jest ono wiążącą strukturą podejmowania decyzji. Jego odbiorcą nie jest «lud» jako zbiorowy podmiot polityczny, lecz «populacja», na którą mogą oddziaływać sprawy globalne, takie jak środowisko, migracje czy zużycie zasobów naturalnych” (Urbinati, 2000, s. 80). W dodatku, jak zauważył Robert Latham: „(...) zarządzanie (governance) w przeciwieństwie do pojęcia władzy (power) nigdy nie stało się przedmiotem kontestacji i analiz w naukach politycznych, lub w szerszym kontekście w naukach społecznych. Jego znaczenie traktowane było jako coś oczywistego” (Latham, 1999, s. 25). Z tego względu w podjętym temacie za użyteczne można uznać metody związane właśnie z zarządzaniem złożonymi procesami geopolitycznymi.

W kontekście przytoczonego modelu należy wskazać na koncepcję pod nazwą zarządzanie globalne (global governance), która pojawiła się w ostatnich dekadach XX wieku. Zarządzanie globalne (global governance) to nie to samo, co rząd globalny (global government). Jak wyjaśniła Komisja ONZ ds. Global Governance (The Commission on Global Governance), powołana w 1992 r.: „Nie proponujemy, aby zmierzać w kierunku rządu światowego, bo gdybyśmy to uczynili, moglibyśmy znaleźć się w świecie jeszcze mniej demokratycznym niż ten, który mamy obecnie – gdzie podporządkowanie władzy byłoby większe, tak samo jak otwartość na hegemoniczne ambicje, a rolę państw i rządów przedkładano by ponad prawa społeczeństw” (Commission on Global Governance, 1995). Zadaniem tej komisji było opracowanie strategii, która pozwoliłaby na lepszą koordynację współpracy międzynarodowej w globalizującym się świecie.

W literaturze wskazuje się, że: „Termin global governance obejmuje wszystkie instytucje, reżimy, procesy, partnerstwa i sieci, które występują wspólnie, rozwiązując problemy na arenie międzynarodowej. Ta definicja odnosi się do formalnych i nieformalnych organizacji, jak również do roli, jaką w transnarodowej rzeczywistości odgrywają aktorzy pozapaństwowi” (EUISS, 2010). Ponadto, panuje przekonanie, że: „Nie ma jednego modelu czy formuły zarządzania globalnego, tak jak nie ma jego pojedynczej struktury czy zespołu struktur. Jest to szeroko pojęty, dynamiczny, złożony, interaktywny proces decyzyjny, który ciągle ewoluuje, aby lepiej odpowiadać zmieniającym się okolicznościom” (Held, McGrew, 2002, s. 8). To właśnie w odpowiedzi złożone wyzwania współzależności zaczęto podejmować bardziej intensywną współpracę międzynarodową. W tej perspektywie poznawczej narodziła się instytucjonalna teoria organizacji międzynarodowych, zaprezentowana przez Josepha Nye’a i Roberta Keohane’a (Keohane, Nye, 2001; Keohane, 1984).

Zaletą governance w odniesieniu do zarządzania złożonymi zagrożeniami geopolitycznymi może być, że: „Zarządzanie nie jest tym samym co polityka, chociaż są one ściśle powiązane. Zarządzanie w sensie governance polega na kierowaniu z użyciem instytucji i procesów administracyjnych, które zostały wykształcone na podstawie porozumienia, konsensusu. Zasadniczo polityka opiera się na rywalizacji w dążeniu do zaspokajania partykularnych interesów, skoncentrowana jest na pozyskiwaniu i utrzymywaniu władzy, podczas gdy zarządzanie jest dostarczaniem dobra publicznego. Ta prawidłowość występuje zarówno w sferze wewnętrznej, jak i międzynarodowej, oddzielone od polityki zarządzanie na poziomie międzynarodowym jest jednak bardziej kruche, rozmyte i niekompletne” (Weiss, Ramesh, 2010, s. XV).

Istotą global governance jest rozwiązywanie problemów o globalnym zasięgu. A zatem, wyznacznikiem współczesnego systemu zarządzania międzynarodowego jest w tym kontekście realizacja celów politycznych na wielu poziomach: globalnym, regionalnym i krajowym (lokalnym). Na tej podstawie do koncepcji wprowadzono m. in. takie formy działania, jak: kierowanie policentryczne, wielopoziomowe kierowanie perspektywiczne czy fragmentacja pozioma i pionowa zarządzania (Schmitter, 1996, s. 121-150). W tym kontekście należy przyjąć, że: „Zarządzanie globalne jest zarządzaniem wielopoziomowym, uwzględniającym wszystkie poziomy władzy. Instytucje i mechanizmy rozwijane na poziomie globalnym nie są tworzone po to, aby zastąpić te, które funkcjonują na innych poziomach, ale po to, aby je uzupełnić” (Coolsaet, Arnould, 2004, s. 8).

Powyższy model może mieć zastosowanie zwłaszcza w warunkach multilateralizmu, opierającego się na współpracy wielostronnej w ramach organizacji międzynarodowych (Maull, 2020). Warto dodać, że współcześnie obserwuje się zjawisko tzw. złożonego multilateralizmu (complex multilateralism) (O'Brien, Goetz, Scholte, Williams, 2000, s. 3). „Multilateralizm złożony zakłada, że interesy, preferencje i opcje działania politycznego państw (oraz innych aktorów) kształtują się w toku interakcji z innymi podmiotami. Podczas gdy państwa są wciąż ważnymi graczami, nie są one już jedyne w gronie znaczących wpływowych” (Smith, 2008, s. 41).

W jaki zatem sposób w warunkach globalizacji zarządzać strategicznie złożonymi zagrożeniami geopolitycznymi? Z pewnością nie ma na to jednej, prostej odpowiedzi. Na koniec tego przeglądu proponowanych rozwiązań można się jeszcze odnieść do innej propozycji. Otóż, w ramach nauki o zarządzaniu zaproponowano trzy sposoby kierowania organizacją (Wit, Meyer, 2007, s. 318-319). Na tej podstawie można spróbować przyporządkować wskazane cechy formom działalności międzynarodowej, a mianowicie:

1) standaryzację (stosowanie w każdym państwie zbliżonego podejścia; państwa dostosowują się do przyjętych regulacji, niezależnie od własnych lokalnych uwarunkowań),

2) koordynację (skupienie uwagi na wewnętrznej spójności w ramach państw w efekcie rozwoju współpracy międzynarodowej; koordynacja różnych działań w różnych państwach),

3) centralizację (zintegrowanie działań w jednym ośrodku usytuowanym w jednym państwie i nawet w jednej komórce organizacyjnej).

Z punktu widzenia zarządzania strategicznego na poziomie globalnym najefektywniejszym sposobem przeciwdziałania złożonym zagrożeniom geopolitycznym byłaby według wskazanej powyżej propozycji standaryzacja. Państwa musiałyby w tym modelu dostosować się do wytycznych organizacji międzynarodowej. W ten sposób można próbować minimalizować wpływ jednego z problemów, jakim są odmienne interesy narodowe. Działania organizacji muszą pozostać w zgodzie z interesami większości (jak nie wszystkich państw) i muszą uzyskać legitymizację tych podmiotów, aby były realizowane.

Zauważamy jednak, że większość organizacji w systemie demokratycznym dąży do modelu działania, jakim jest koordynacja. Nie narzuca się w niej odgórnie zadań i obowiązków (jak to miało miejsce w standaryzacji), a poprzez współpracę międzynarodową tworzy się warunki do rozwoju organizacji i podmiotów uczestniczących. Organizacja jest tylko koordynatorem wspólnych (nie tych samych) działań podejmowanych w państwach przynależących do niej.

Model centralizacji nie wydaje się być realnym do wprowadzenia we współczesnym świecie i dlatego nie został w tym opracowaniu rozważany. Sugerowałby podejmowanie działań w rozumieniu takiej centralnej instytucji, jak rząd światowy, co jest nierealistyczne i wykluczane nawet przez Komisję ONZ ds. Global Governance (The Commission on Global Governance) i co było wykazane w tym artykule.

Konkluzje

Zarządzanie złożonymi zagrożeniami geopolitycznymi we współczesnym świecie wymaga właściwie przeprowadzonej analizy środowiska bezpieczeństwa oraz trafnie formułowanych prognoz. Dlatego należy podkreślić znaczenie podejść strategicznych w badaniach bezpieczeństwa. Pozwalają one na uchwycenie dynamiki zmian w środowisku bezpieczeństwa, a także ułatwiają podejmowanie prób oszacowania własnych możliwości, obrony czy zdobywania pozycji, co odbywa się poprzez analizę swoich mocnych i słabych stron w odniesieniu do aktualnego lub spodziewanego stanu środowiska bezpieczeństwa. Pozwala to na poprawniejsze postrzeganie ryzyka, a tym samym na skuteczniejsze

prorowadzenie polityki bezpieczeństwa. Wśród różnie formułowanych podejść do środowiska bezpieczeństwa to właśnie podejścia strategiczne cechują się stosunkowo dużym uporządkowaniem, niekiedy wprost hierarchicznym.

W artykule zaprezentowano swego rodzaju środowiskowe ujęcie bezpieczeństwa, w ramach którego jawi się ono jako system. Także i to uzasadnia użyteczność i znaczenie stosowanych podejść strategicznych w badaniu zarówno podmiotowego charakteru bezpieczeństwa, jak również jego zakresów przedmiotowych i sfery funkcjonalnej w ramach oddziaływań w systemach bezpieczeństwa.

Identyfikacja i analiza najważniejszych geopolitycznych zagrożeń bezpieczeństwa we współczesnym świecie została przeprowadzona w oparciu o najnowszy The Global Risks Report 2022 (siedemnaste wydanie). W opinii ekspertów i na podstawie badania ankietowego stwierdzono w tym raporcie, że spośród dziesięciu największych zagrożeń, które prawdopodobnie nasilą się, pięć dotyczy środowiska naturalnego, trzy spraw społecznych, jedno ekonomicznych i jedno geopolitycznych. Wymaga podkreślenia, że ryzyka ekologiczne dominują już szósty rok z rzędu. Obserwuje się także rosnącą skalę napięć geopolitycznych i geoeconomicznych, które – jak się przewiduje – utrudnią stawienie czoła wspólnym globalnym wyzwaniom, zwłaszcza zmianom klimatycznym. Co przy tym istotne, poglądy respondentów na wyszczególnione w badaniu 15 różnych obszarów zarządzania wykazały duże rozczarowanie skutecznością międzynarodowych działań łagodzących ryzyko. Tym samym, w kontekście wskazanych zagrożeń ważne jest, aby w porę wypracować działania ograniczające ryzyko, które pomogą monitorować ryzyka i odpowiednio działać w przypadku ich wystąpienia. W tym zakresie ważna jest rola zintegrowanego i globalnego podejścia do takiego zarządzania międzynarodowego.

Badanie przeprowadzone w ramach przygotowywanego raportu The Global Risks 2022 ujawniło, że nie wszystko można w pełni i trafnie przewidzieć. Eksperci, analitycy, naukowcy, politycy zawsze muszą się liczyć z niedookreśloną rolą czynników czasowo-przestrzennych w bezpieczeństwie (szerzej: Stańczyk, 2012). Wyrazem tego brak dostrzeżenia przez ankietowanych i ekspertów rosnącego zagrożenia militarnego ze strony Federacji Rosyjskiej. Bieżący raport skupiony był w przeważającej mierze na globalnych skutkach pandemii Covid-19 oraz niepokojących zmianach klimatycznych. Sytuacja ta dowodzi, że prognozowanie wyłącznie w oparciu o trwałe trendy i długofalowe tendencje (w tym dowodzone statystycznie) nie może być w pełni wartościowe. Wymagane jest docenienie roli czynników powodujących nagłe zmiany lub nawet wymykających się

naszemu racjonalnemu osądowi. Dowodzi to znaczenia profesjonalnej analizy środowiska bezpieczeństwa z uwzględnieniem jego subiektywnego pojmowania.

W artykule wykazano, że w badaniach wyzwań i zagrożeń geopolitycznych zastosowanie mają zwłaszcza zaawansowane modele systemów złożonych oraz stosowanie podejść strategicznych. Wskazano także na praktyczny problem związany z zarządzaniem złożonymi zagrożeniami geopolitycznymi, który wiąże się z przyjęciem modelu działania w warunkach konieczności podejmowania współpracy wielostronnej. W tym zakresie najczęściej konfrontowane są ze sobą działania w rozumieniu zarządzania (management, governance) oraz rządu (government). Choć nie ma prostej odpowiedzi jak radzić sobie ze złożonymi zagrożeniami geopolitycznymi we współczesnym świecie, to jednak w niniejszym artykule wskazano na metody związane z zarządzaniem. Pozwalają one na lepszą koordynację współpracy międzynarodowej w globalizującym się świecie. Model ten może mieć efektywne zastosowanie zwłaszcza w warunkach multilateralizmu, opierającego się na współpracy wielostronnej w ramach organizacji międzynarodowych.

References

- Axelrod, R., Cohen, M.D. (1999) *Harnessing Complexity. Organizational Implications of a Scientific Frontier*, New York: The Free Press.
- Balcerowicz, B. (2002) *Pokój i „nie-pokój” na progu XXI wiek*, Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona.
- Beck, U. (1992) *Risk Society. Towards a New Modernity*, London: Sage.
- Beck, U. (1999) *World Risk Society*, Cambridge: Polity Press.
- Bertrand, M. (1996) *La fin de l'ordre militaire*, Paris: „Politique étrangère Année” 1996, vol. 61, no. 3, s. 694-695.
- Bridge Consulting (Beijing) Co., Ltd. (2021) *China COVID-19 Vaccine Tracker*. Available at: <https://bridgebeijing.com/ourpublications/our-publications-1/china-covid-19-vaccinetracker/>.
- Buzan, B. (1991) *People, States and Fear*, Second Edition, New York: Harvester Wheatsheaf.
- Buzan, B., Wæver, O., Wilde, J. De (1998) *Security. A New Framework for Analysis*, Boulder-London: Lynne Rienner Publishers.

- Cieślarczyk, M. (2009) *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badania problemów bezpieczeństwa i obronności państwa*, Siedlce: Wydawnictwo Akademii Podlaskiej w Siedlcach.
- Commission on Global Governance. (1995) *Our Global Neighbourhood*, Oxford. Available at: <http://actrav.itcilo.org/actrav-english/telearn/global/ilo/globe/gove.htm>.
- Coolsaet, R., Arnould, V. (2004) *Global governance. The Next Frontier*, Royal Institute for International Relations, Egmont Papers, no. 2, Brussels.
- Cordesman, A. H., Hwang, G. (2021) *Updated Report: Chinese Strategy and Military Forces in 2021*, Center for Strategic and International Studies, 3 August 2021.
- Czaja, J. (2013) *Teoretyczne i praktyczne podstawy budowy kultury strategicznej w Polsce*, w: Gryz, J. (red.), *Strategia bezpieczeństwa narodowego Polski*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dawidczyk, A. (2019) *Bezpieczeństwo. Obronność. Wojskowość. Problemy planowania strategicznego*, Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Denyer, S. (2020) *Japan helps 87 companies to break from China after pandemic exposed overreliance*, „The Washington Post”, 21 July 2020. Available at: https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/japan-helps-87-companies-to-exit-china-after-pandemic-exposedoverreliance/2020/07/21/4889abd2-cb2f-11ea-99b0-8426e26d203b_story.html.
- Dobroczyński, M., Stefanowicz, J. (1984) *Polityka zagraniczna*, Warszawa: PWN.
- EUISS (2010). *Global Governance 2025: At a Critical Juncture*, Paris 2010. Available at: http://www.foia.cia.gov/2025/2025_Global_Governance.pdf.
- Foucault, M. (2007) *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France 1977-1978*, New York: Picador/Palgrave Macmillan.
- Heath, E. (1981) *North-South: A Programme for Survival*, „The Geographical Journal”, November, 1981, vol. 147, no. 3, s. 298-306.
- Held, D., McGrew, A.G. (2002) *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*, Malden, MA: Polity Press.
- Holland, J.D. (1995) *Hidden Order. How Adaptation Builds Complexity*, New York: Basic Books.
- International Development Association. Available at: <http://www.worldbank.org/ida/>.
- Jean, J. (2003) *Geopolityka*, Wrocław – Warszawa – Kraków: Ossolineum.
- Kelman, I. (2003) *Defining Risk*, „Flood Risk Net Newsletter”, Winter 2003, no. 2, s. 6-8. Available at: <http://www.ilankelman.org/abstracts/kelman2003frn.pdf>.

- Keohane, R.O. (1984) *After Hegemony*, Princeton Princeton University Press.
- Keohane, R.O., Nye, J.S., Jr. (2001) *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, New York: Addison-Wesley.
- Kiczma Ł., Sułek M. (2020) *National Power Rankings of Countries 2020*, Warsaw: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Knight, F.H. (1921) *Risk, Uncertainty, and Profit*, Boston: Hart, Schaffner & Marx, Houghton Mifflin Company. Available at: <https://www.econlib.org/library/Knight/knRUP.html>.
- Kooiman, J. (2003) *Governing as Governance*, London: SAGE Publications.
- Kostecki, W. (1996) *Europe after the Cold War. The Security Complex Theory*, Warsaw: Institute of Political Studies. Polish Academy of Sciences.
- Kozub, M. (2013) *Myśleć strategicznie o bezpieczeństwie przyszłości*, Warszawa: Akademia Obrony Narodowej.
- Kukułka, J. (1978) *Problemy teorii stosunków międzynarodowych*, Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Kuźniar, R. (red.) (1994) *Między polityką a strategią. Polska w środowisku międzynarodowym*, Warszawa: Fundacja Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Warszawski, Instytut Stosunków Międzynarodowych, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Lach, Z. (2013) *Geostrategia bezpieczeństwa państwa*, w: Gryz, J. (red.), *Strategia bezpieczeństwa narodowego Polski*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Latham, R. (1999) *Politics in a Floating World: Toward a Critique of Global Governance*, w: Hewson, M., Sinclair, T.J. (eds.), *Approaches to Global Governance Theory*, Albany: State University of New York Press.
- Łaszczuk, A. (2019) *Bezpieczeństwo geopolityczne – nowy wymiar analiz bezpieczeństwa*, w: Kochanek, E., Ligęza, K., Kupiński, J. (red.), Gdynia: Akademia Marynarki Wojennej, Centrum Doktryn i Szkolenia Sił Zbrojnych, s. 13-24.
- Mauil, H.W. (2020) *Multilateralism. Variants, Potential, Constraints and Conditions for Success*, SWP Comment 9, march 2020.
- Mesjasz, C. (1988) *Applications of Systems Modeling in Peace Research*, „Journal of Peace Research” 1988, vol. 25, no. 3, s. 291-334.
- Mesjasz, C. (2006) *Complex Systems Studies and the Concepts of Security*, „Kybernetes” 2006, vol. 35, no. 3-4, s. 471-488.
- Mesjasz, C. (2008) *Security as Attributes of Social Systems*, w: Brauch, H.G., Grin, J., Mesjasz, C., Dunay, P., Behera, N.V., Chourou, B., Oswald, U., Liotta, P.H., Kameri-

- Mbote, P. (eds), *Globalisation and Environmental Challenges: Reconceptualising Security in the 21st Century*, Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg 2008, s. 45-62.
- Mesjasz, C. (2010) *Complexity of Social Systems*, „Acta Physica Polonica A” 2010, vol. 117, no. 4.
- Mesjasz, C. (2014) *Metody zarządzania złożonymi zagrożeniami geopolitycznymi we współczesnym świecie*, w: Raczkowski, K., Sułkowski, Ł. (red.), *Zarządzanie bezpieczeństwem: metody i techniki*, Warszawa: Difin.
- Metz, S., Johnson, D. V. (2001) *Assymetry and U.S. Military Strategy: definitione, background, a nd strategic concepts*, Carlisle (PA): Strategic Studies Institute, U.S. Army War College.
- Morgenthau, H. (1954) *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*, New York: Knopf.
- O'Brien, R., Goetz, A.M., Scholte, J.A., Williams, M. (2000) *Contesting Global Governance: Multilateral Economic Institutions and Global Social Movements*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Obłój, K. (1999) *Strategie organizacji*, Warszawa: PWE.
- Pawłuszko, T. (2014) *Kategoria systemu międzynarodowego w badaniach stosunków międzynarodowych*, Toruń: Wyd. Adam Marszałek.
- Pochon, C. (1971) *Le processus de satelisation des États dans la société internationale*. Fribourg.
- Rosenau, J.N., Czempiel, E.O. (eds.) (1992) *Governance without Government: Order and Change in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmitter, P.C. (1996) *Imagining the Future of the Euro-Polity with the Help of New Concepts* w: Marks, G. et al. (eds), *Governance in the European Union*, Sage, London, s. 121-150.
- Sikarwar, D. (2021) *India set to erect a Great Wall against Chinese companies*, „The Economic Times”, 19 June 2021. Available at: <https://economictimes.indiatimes.com/news/economy/policy/india-setto-erect-a-great-wall-against-chinese-companies/articleshow/76455684.cms?from=mdr>.
- Smith, J. (2008) *Social Movements for Global Democracy*, Baltimore, Md: Johns Hopkins University Press.
- Stańczyk, J. (2011a) *Bezpieczeństwo jako jedna z podstawowych potrzeb człowieka i grup społecznych*. „Studia Bezpieczeństwa Narodowego. National Security Studies”, rok 1, nr 2, s. 159-178.

- Stańczyk, J. (2011b) *Znaczenie bezpieczeństwa z punktu widzenia kategorii interesów narodowych*. „Studia Bezpieczeństwa Narodowego. National Security Studies”, rok 1, nr 1, s. 239-263.
- Stańczyk, J. (2012) *Niedookreślona rola czynników czasoprzestrzennych w formułowaniu dynamicznej kategorii bezpieczeństwa*, w: Adamkiewicz, M. (red.) *Interdyscyplinarny wymiar bezpieczeństwa*, Warszawa: Wojskowa Akademia Techniczna, s. 249-263.
- Stańczyk, J. (2013) *Cele bezpieczeństwa w polityce i strategiach działania państwa*, w: Trejnis, Z. (red.), *Uwarunkowania bezpieczeństwa narodowego Polski*, Warszawa: Wojskowa Akademia Techniczna, s. 17-29.
- Stańczyk, J. (2015) *Środowisko bezpieczeństwa państwa w ujęciu strategicznym*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego. National Security Studies”, nr 7/2015, s. 146-163.
- Stańczyk, J. (2018) *Środowisko bezpieczeństwa państwa w ujęciu międzynarodowym*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”, vol. 12, nr 2, s. 11-24.
- Stockholm Initiative on Global Security and Governance, *Common Responsibility in the 1990's: The Stockholm Initiative on Global Security and Governance*, Prime Minister's Office, Sweden, 1991.
- Sulek, M. (2004) *Metody i techniki badań stosunków międzynarodowych*, Warszawa: ASPRA-JR.
- Sulek, M. (2010) *Prognozowanie i symulacje międzynarodowe*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Tang, S. (2004) *A Systemic Theory of the Security Environment*, “The Journal of Strategic Studies”, vol. 27, No. 1, March 2004, s. 1-34.
- The Club of Rome. Available at: <https://www.clubofrome.org/>.
- The Global Risks. Report 2022*, 17th Edition (2022) World Economic Forum. In partnership with Marsh McLennan, SK Group and Zurich Insurance Group.
- Toffler, A. (1998) *Szok przyszłości*, Poznań: Zysk i S-ka.
- Turbville, G. H., Kipp, J. W., Mendel, W. M. (1997) *The Changing Security Environment*, “Military Review”, June-July.
- Ulriksen, S. (1997) *Security complexes, subsystems and great powers: three notes on the structure of international system*, „Working Paper”, no. 581, August 1997.
- UN Documents. Available at: <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>.
- Urbinati, N. (2000) *Can Cosmopolitan Democracy be Democratic*, w: Archibugi, D. (ed.), *Debating Cosmopolitics*, London: Verso.
- Vukadinović, R. (1980) *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Warszawa: PWN.

- Weiss, T., Ramesh, T. (2010) *Global Governance and the UN: An Unfinished Journey*, Bloomington: Indiana University Press.
- Wit, B. de, Meyer, R. (2007) *Synteza strategii*, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- World Bank (2021) *International Debt Statistics 2022. Report*, 11 October 2021. Available at: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2021/10/11/lowincome-country-debt-rises-to-record-860-billion-in-2020>.
- World Economic Outlook, Recovery During a Pandemic Health Concerns, Supply Disruptions, and Price Pressures* (2021) International Monetary Fund, October 2021. Available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/10/12/world-economicoutlook-october-2021>.
- Zięba, R. (1999) *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego: koncepcje – struktury – funkcjonowanie*, Warszawa: Fundacja Studiów Międzynarodowych, Wyd. Naukowe Scholar.
- Zubek, J., Obrusiewicz, M. A. (2003) *Kształt, funkcje SZ RP w XXI wieku*, Warszawa: Akademia Obrony Narodowej.